

Namen van hunebedden, grafheuvels, zandduinen en andere bergen en bulten (door Jan Tuttel)

In een vlak land als Nederland, valt elke hoogte aan het oppervlak op. Of het nu een natuurlijke verheffing van de bodem betreft of een door mensenhanden opgeworpen heuvel. Alles wat hoger is dan z'n omgeving wordt al gauw een berg of bult genoemd. Bij een onderzoekje naar (bij)namen van grafheuvels en hunebedden sloeg de verwarring al toe. Sommige 'bergen' bestonden nog als toponiem maar de hoogte was inmiddels verdwenen. Ook duinen, zandkoppen en keileemhoogten leveren interessante 'bergnamen' op. We maken 'een rondje namen' langs bergen en bulten van zowel natuurlijke als menselijke origine. De nadruk ligt op Drenthe en omstreken, maar een snufje buitenland ontbreekt niet.

Opgeworpen hoogten als mensenwerk

In het laagland zorgen mensen al eeuwen voor bescherming tegen het water. Naast dijken zijn er veel plaatselijke ophogingen als woon- of vluchtplaats. Tot deze categorie horen wierden, terpen, veenterpen en vliedbergen- of heuvels. In dit artikel blijven hun namen buiten beschouwing. Dat geldt ook voor de oudste middeleeuwse burchten, zoals in Drenthe bijvoorbeeld het Borgbargie, de Waterburcht en de Klinkenberg.

Grafheuvels en hunebedden als 'bergen'.

We kennen in Nederland en in aanpalend Duitsland een aantal bijzondere bergen, waarmee hunebedden en grafheuvels worden aangeduid. Het zijn onze oudste monumenten. Nederland telt nu nog 53 hunebedden uit de Steentijd. Ze waren oorspronkelijk met zand afgedekt, maar deze heuvels zijn overal verdwenen. We zien thans alleen maar het granieten skelet van het grafmonument.

De grafheuvels dateren uit latere perioden. Ze waren vaak meer dan 1000 jaar in gebruik en zijn in hun gebruiksperiode ook nog eens opgehoogd en uitgebreid. Er bestaan gelukkig nog veel grafheuvels, maar in de loop der tijd zijn er honderden afgegraven, geëgaliseerd of anderszins verdwenen. Af en toe leeft een naam van verdwenen hunebedden en grafheuvels als toponiem voort, zoals we straks nog zien.

Hunebedden

Hunebedden zijn grafkelders, bestaand uit vernuftig geplaatste tonnenware brokken graniet, gebouwd of opgericht ten tijde van de Trechterbekercultuur in de periode 3400-2800 v.C. Ze behoren tot de megalieten, natuurstenen monumenten, die op veel meer plaatsen voorkomen. De hunebedden echter vinden we buiten Drenthe vooral in Noordwest-Duitsland en Denemarken. De reusachtige stenen spraken sinds mensenheugenis al tot de verbeelding (en helemaal, als je je realiseert dat de bouwers het wiel niet kenden). Ze moesten wel door reuzen opgeworpen zijn, waarmee we aan de naam hunebedden raken. Met hunen, huinen en huynen werden reuzen aangeduid. Met Hunnen heeft het niets van doen. Tegenwoordig hebben hedendaagse sjamanen en heksen de hunebedden ontdekt als magische plek waar ze hun rituelen kunnen uitvoeren. "Je ziet steeds vaker gebeuren dat de meest vreemde figuren 's nachts bij de hunebedden zitten en op hun manier proberen oude feesten tot leven te brengen", aldus Hein Klompmaker, directeur van het Nationaal Hunebedden Informatiecentrum. Het leidt tot nu toe nog niet tot nieuwe namen of bijnamen.

In Duitsland wordt wel gesproken van Hünengräber, maar liever hebben ze het over Grosssteingräber.

Opmerkelijk is dat veel hunebedden in groepen bij elkaar liggen. Bij Odoorn, Emmen en Borger bijvoorbeeld liggen binnen een oppervlakte van 5x5 km 13-16 hunebedden. Later zijn er weer grafheuvels en urnenvelden bij gekomen, zodat men veronderstelt dat hunebedden naast hun bestemming als grafkelder voor groepen van het Trechterbekervolk ook een belangrijke territoriale functie hadden.

Voor de naamgeving maakt dat niets uit. Hunebedden worden in Nederland met een volgnummer aangegeven, voorafgegaan door de eerste letter van de provincie. Merkwaardig genoeg zijn er voor deze opvallende elementen in het landschap maar weinig namen of bijnamen bekend. Ook al liggen ze er al zo'n 5000 jaar. Het is niet verrassend dat diverse namen slechts de berg stenen aanduiden, zoals het enige Groninger hunebed G1 bij Noordlaren, dat als de Steenberg bekend staat. Het grootste hunebed bij Borger is ooit beschreven als de 'onbesuisde steenhoop', maar die betiteling heeft geen algemene ingang gevonden. Bij Midlaren delen beide naast elkaar gelegen hunebedden D3 en D4 de benaming Hunenborg. Het hunebed bij Rolde kent de naam 's Duvels kut of 's Duvels kot. Dit slaat op kot (hol, geringe woning) en duvel. Onder de aanduiding duvel of duivel werden vroeger alle goden en geesten van vóórchristelijke origine verstaan. De Papeloze kerk is de naam, die aan het hunebed bij Schoonloo is gegeven. Deze naam stamt –naar men veronderstelt- uit de tijd van de Hervorming, toen hier (illegale) openluchtkerkdiensten werden gehouden 'zonder herder'. Het bijzondere hunebed bij Eext, een grafkelder, staat bekend als de Stenberg. Deze naam schijnt in 1730 gegeven te zijn, nadat een stenenzoeker die met zijn prikker de grond afzocht ineens een echo en misschien wel stemmen hoorde. Hij vluchtte doodsbang halsoverkop naar huis en vertelde het verschrikkelijke verhaal van de stemmen onder de grond. Vervolgens meed men tot 1756 die plek en bleef het (grotendeels met zand en hei bedekte) hunebed onaangeroerd.

Aan de Duitse zijde kennen we hunebedden, die gewoon Hünengrab heten (bij Hüven), terwijl het zuidelijkste hunebed in het Emsland bekend staat als die Mehringer Hünensteine. Bij Lindern liggen die Schlingsteine en Gross Berssen kent een Königsgrab, waaruit respect spreekt. Helaas zijn van dat hunebed geen sagen bekend. Bij Visbeck ligt het hunebed dat Bräutigam heet, terwijl verder de Braut ligt.

Zelfs een verdwenen hunebed kan voortbestaan als toponiem. Dat is het geval in het voormalige Wapserveld, waar in de stuifzanden het hunebed D52A lag. Met toestemming van het Drentse Landsbestuur is dit in 1735 van stenen ontdaan, waarmee het hunebed ophield te bestaan. Tot in de 20ste eeuw echter woeien op die plek geregeld scherven van aardewerken potjes bloot. In 1988 zijn opnieuw aardewerkrestanten verzameld in de storthopen, die van Giffen in 1929 bij zijn onderzoek had nagelaten. Het verdwenen hunebed blijft nu levend door zijn bijnaam Pottiesbargien.

Bestaande en verdwenen grafheuvels

Grafheuvels (tumuli) zijn er in soorten en maten, als rond heuveltje van enkele meters tot 25 meters doorsnede en niet al te hoog. Niettemin vallen ze wel op in het landschap. Grafheuvels bedekken diverse soorten graven. Er kunnen crematieresten onder liggen, maar ook bijzettingen van doden vonden plaats gedurende een lange periode. Diverse grafheuvels werden zo steeds uitgebreid en opgehoogd. De grafheuvel Ketenberg bij Eext is bijvoorbeeld in twee perioden opgeworpen, in de Enkelgrafcultuur en in de latere Klokbekercultuur. De meesten dateren grotendeels van na de Steentijd, dus de Bronstijd en de IJzertijd. De laatste periode telt vooral z.g. brandheuvels, grafheuvels opgeworpen boven crematieplaatsen. Deze 'brandgraven' liggen vaak dicht bij elkaar, net als de urnenvelden. Toen het christendom ingang vond, werd het cremeren verboden. Er zijn zowel hele velden met grafheuvels, als een aantal opvallende geïsoleerde bergjes. Waar namen bestaan als de Negen Bergjes of de Zeven Heuvels blijken er veel meer te zijn, of te zijn geweest. Op het Noordsche Veld bij Zeijen waar de Negen Bergjes liggen, blijken er ca. 120 te liggen. Het Tumulibos Bij Balloo telt zo'n 44 brandheuvels. Het grafveld 'de Mansenberge' in het Emsland bij Klein Berssen telde in 1936 nog 158 grafheuvels. In 1982 bleek bij een inventarisatie dat het aantal geslonken was tot 79 stuks. De rest was 'opgeruimd'.

Na het eerste gebruik kregen sommige grafheuvels een nieuwe bestemming in latere eeuwen. Zo kennen we in Drenthe vijf grafheuvels, die in de Middeleeuwen en later opnieuw in gebruik genomen zijn als Galgenberg, waardoor ze hun huidige naam kregen. We vinden ze bij Schipborg/Anloo, Sleen, Pesse, Donkerbroek en Westerbork. In enkele gevallen zijn deze Galgenbergen ook officieel grenspunt van de vroegere marken geweest.

Bij Exloo, Schuilingsoord, Zeijen, Diever en Westerbork zijn de grafheuvels benut als hoogte waarop het paasvuur brandde, zoals de traditie het wil. Ze waren ooit bekend als Paasberg, maar die naam wordt nergens meer gebruikt. De locatie van de huidige paasvuren is ook een andere geworden.

Veel grafheuvels 'staan in een kwaad gerucht' vanwege spokerij en andere griezelige dingen. Zo wordt in 1688 een groep bergjes in de buurt van Fluitenberg/Hoogeveen als de Seven Heuvels aangeduid, bestaande uit wel 13 of 14 tumuli. "Wegens de daar gepleegde superstitiën zijn op last van de predikant toen twee der grootsten dezer tumuli geheel geslecht en de potten met inhoud geheel vernield". In 1902 waren ze volgens het rapport geheel geschonden. In 1818 waren er ook Zeven Bergjes, "een half uur gaans" van Zuidlaren, aan het eind van de Zuideres. Qua afstand kan het om een groep grafheuvels in de Strubben gaan.

Bij Odoorn werd in 1819 een Gruwelberg vermeld. Het zal niet gaan om het huidige Eppiesbergje tussen Odoorn en Valthe, die ook in 1819 beschreven is. De naam komt van ene Egbert ('Ep') die op de berg het leven gelaten heeft. Erger is dat het Eppiesbergje zowat de enige plek in Drenthe is, waar vanouds de kleine aardmannetjes huizen. De verdwenen Toppiesberg ten NO van Westerbork is in 1843 vermeld, met de toevoeging dat er halverwege de 17de eeuw een "reuzengebeente" opgegraven is. Het is zelfs nog een tijd bewaard in het huis van de schulte. De overlevering wil dat "een scheper van ongewone grootte zich hier verdaan heeft en op de berg is begraven". De Ekelenberg, Nekelenberg of Hekelenberg ligt ten zuiden van Zuidwolde en bestond uit 3 bergjes aan de oude weg naar Dedemsvaart. Hier spookte het hevig; een spinnend wiefke en dwaallichtjes maakten de buurt onveilig en men heeft ook het rammelen van geldstukken gehoord. In 1898 en 1899 is i.v.m. ontginning en bebossing de berg vergraven, waarbij nog urnen zijn opgedolven. Tegenwoordig tooit een recreatiecentrum zich met de naam Ekelenberg, met vlakbij nog 't Heuveltje.

De Brammershoop was oorspronkelijk een tumulus, die in 1817 "omgewoeld en vergraven" is door keiendelvers. In 1843 sprak men al van een hol, dat ook de Moordkuil werd genoemd. Zuid van Oosterhesselen in het Oosterhesselerveld ligt een nietige zandhoop "in 1843 de sporen dragende dat er reeds in gegraven werd". Voordat de keiendelvers hun verwoestende werk deden, werd deze berg beschreven als "tumulus van aanmerkelijke hoogte". Deze grafheuvel, de Grevenberg, uit het Neolithicum stond voorheen bekend als het verblijf van Lap-ooge of Lap-euge, een grote kwelgeest die voorbijgangers lastig viel en rijtuigen omwierp en dergelijke...

In het Uffelterbinnenveld ligt het Eupen Bargien ('Open bergje'), dat eveneens enge namen kreeg als Spookbergje en Kloppersbergje.

Op het Balloërveld treffen we veel grafheuvels aan, waarvan er ooit eentje de naam Mandenberg droeg. Deze naam is overgegaan op de zandrug, waar nog eens een stuk of 40 grafheuvels liggen. Naast de eerdergenoemde Mansenberge in het Emsland, ligt er bij Spahnharrenstätte ook een grafveld met grafheuvels dat bekend staat als de Männige Berge. Je krijgt neiging om te denken aan toponiemen als Mandenveld en Mandelanden bij ons.

Tussen het Tumulibos en erve Kamps te Deurze ligt een opvallende, afgezonderde grafheuvel uit de IJzertijd. Dit is de Offerberg, vermoedelijk zo genoemd omdat nieuwsgierige leken bij het doorgraven op crematieresten stuitten.

Op het Balloërveld ligt ook een grafheuvel die Stakenberg heet. Vermoedelijk omdat hier een paal (baken?) op heeft gestaan.

In 1924 en in 1932 werd het einde ingeluid van de Otterberg aan de straatweg van Wijster naar Drijber. De grafheuvel is afgegraven en de grond geëgaliseerd. Ook verdwenen is het Jodenbergje op het Zeijerveld. De grafheuvel is in de jaren dertig onderzocht, waarbij men 2 graven heeft aangetroffen. Pal aan de Vecht bij Hardenberg ligt ook een Jodenbarchien (Jodenberg), maar deze opgeworpen heuvel dient als Joodse begraafplaats. In 1766 is de vermoedelijke grondvester van de Joodse gemeenschap aldaar, Israël Emanuel daar begraven bij gebrek aan beter.

Een merkwaardige naam vinden we bij grafheuvels in het nu beboste Drouwenerveld, de Vrakselbergjes. De naam blijft een raadsel. Het ligt makkelijker aan de Elperstraat op de weg naar Rolde. Daar ligt het Schooiersbarchie, zo genoemd omdat schooljongens daar de boeren opwachten die van de markt terug kwamen. Ze hoopten op wat kleingeld dat de boeren rondstrooiden.

Bij Vledder, langs de weg Vledder-Doldersum, liggen twee grafheuvels, die de Generaal en de Majoor genoemd worden. De Generaal is de grootste en de oudste. Het is niet onmogelijk dat in de 19de eeuw, ten tijde van de ontplooiing van de Maatschappij van Weldadigheid in die regio, de drijvende krachten Generaal van den Bosch en Majoor van Swieten hiermee geëerd zijn. Er is echter geen aanwijzing, dat het ook zo is gelopen, aldus Jan Mensink, directeur van de Maatschappij. Toch blijft het toevallig...

Een verdwenen en weer opgedoken naam van een in 1896 al genoemde grafheuvel bij Hooghalen/Westerbork, is de Schattenberg (naar gevonden schatten?). Tijdens de laatste wereldoorlog lag hier het Kamp Westerbork, dat in 1950 bij een nieuwe bestemming de naam Schattenberg weer kreeg.

Tot slot de verdwenen Kogelbargies bij Nijlande. De oude inwoners weten het perceel grond van die naam aan te wijzen, waar enkele grafheuvels lagen. Vóór de ruilverkaveling Rolde-Anlo (1972) waren ze al van de kaart verdwenen. Een klein hoekje ruigte met heide was de enige herinnering, die intussen ook uit het zicht geraakt is.

Natuurlijke hoogten in het landschap

Horst, pol en donk

Veldnamen met horst duiden op een zandopduiking, oorspronkelijk met kreupelhout begroeid, meestal temidden van veen- en andere soppige gronden. Soms liggen er meerdere bij elkaar, die de Voorste, Middelste en Achterste Horst heten (bij Peize in Noord-Drenthe). Een andere combinatie is Schelfhorst, maar diverse plaatsen heten ook simpelweg Horst of De Horst. Een ander soort lokale hoogte kan pol heten. Dit leidde tot plaats- en buurnamen als Pol, De Polle, Zandpol of Peizerpol. Beneden de grote rivieren heten zulke zandopduikingen donk, wat plaatsnamen oplevert als Donk, Keldonk of Zanddonk.

Uiteraard komen ook namen voor met –hoogte of –heugte. Waar een gebied erg geaccidenteerd is, krijgt het een vernoemingsnaam als Klein Zwitserland. Je ziet het in meerdere landen in Europa (Holsteinische Schweiz, Suisse Normande, Petite Suisse).

Keileem bouwt bulten en bergen

Waar de ijstijden de Nederlandse ondergrond omhoog geduwd hebben, liggen keileemhoogten. Vooral de heuvelruggen in Oost-Nederland worden 'berg' genoemd. In Twente heb je zo de Tankenberg, Austiberg, Tutenberg en Braamberg. In aangrenzend Duitsland liggen de Wilsumer Berge. Op de Sallandse Heuvelrug liggen de Lemelerberg, Archemerberg, Nijverdalse berg en de Holterberg. In Zuidwest-Drenthe vinden we nog de Havelterberg en de Bisschopsberg. Op de smeltwaterheuvels in Zuid-Drenthe, óók producten uit de ijstijd, liggen de Fluitenberg, Kalenberg en Falieberg. De Benderse Berg is een smeltwaterheuvel op het Dwingelderveld.

Een forse ophoging van keileem op het eiland Texel staat bekend als de Hoge Bult. Hier stonden vroeger de galgen opgesteld waar veroordeelde misdadigers en deserteurs duidelijk als afschrikwekkend voorbeeld te kijk hingen. Dit mede om schepelingen aan boord van de VOC-schepen op de rede van Texel te weerhouden van snode voornemens. De Hoge Bult was vanaf zee goed zichtbaar.

Namen van duinen aan de kust

Bij naspeuringen naar namen van grafheuvels, rees de vraag of zandkoppen ook een eigenaam of toponiem hadden en of deze naam over kon gaan op een al dan niet verdwenen grafheuvel.

Als we de duinen langs de kust bekijken, zien we vele eigennamen van duinen (en duindellen) 'van enig belang'. Bij Zandvoort herinnert het Zijpedel aan een in 1742 vergane VOC-schip de "Oude Zijpe". Andere namen komen van jutters, die het duin naar hun buit vernoemden: Butterkop, Lattendel en Peperdel. Elders langs de kust liggen Kijk- en Uitkijkduinen en Semafoorduinen. Bij Schoorl kent iedereen het Klimduin, net als het Willemsduin op Schiermonnikoog algemene bekendheid geniet. Het Kopje van Bloemendaal en het Kopje van Aerdenhout zijn bekende namen van zeeduinen in 't Kennemerland.

Namen van zandkoppen en duinen in het binnenland.

De zandverstuivingen in het binnenland kunnen ook vervaarlijke duinen opleveren van wel 30 meter hoogte. Op een vogelvluchtreis van Zuid naar Noord komen we van alles tegen.

De Paalberg, die ooit diende als referentiepunt voor de grenslijn tussen België en Nederland (van territoria 'afpalen') is zo'n fors uitgevallen binnenduin. De Keetheuvel, een duin in het internationaal "grenspark De Zoom Kalmthoutse Heide", stond in 1914 al bekend onder die naam. Doordat men na de oorlog grote hoeveelheden achtergelaten munitie boven op de Keetheuvel heeft laten ontploffen, is dat duin een behoorlijk kopje kleiner gemaakt. Naar welke keet het duin genoemd is, blijft gissen. In hetzelfde zandgebied liggen de Hazenduinen, die op de kaarten uit 1778 echter Gerst Duynen blijken te heten. Er circuleren diverse hypothesen over deze naamswijziging. Het ligt wat makkelijker bij de Boterbergen, die in de 14^e eeuw reeds als Boterberghe bekend was. Of de naam met de kleur van zand of met de kleur van de vegetatie te maken heeft, weten we niet. Bij de Wilgenduinen is dat wel bekend. In 1945 was meer dan de helft van dit duin bedekt met kruipwilg. Dierenamen vinden we tenslotte bij de Wolfsheuvel en de Vossenbergen. Het laatste duin is afgegraven voor de aanleg van een spoorlijn bij Antwerpen, maar het toponiem bleef hier bestaan.

Via de Loonse en Drunense Duinen, nu een nationaal park, komen we in de Nederlandse binnenlanden terecht bij grote (al dan niet beboste) zandverstuivingen. Op de Veluwe treffen we de Zwarte Bergen en de Zwarte Bulten aan. Het kan gaan om de kleur van de bodemlaag ter plekke, maar ook de begroeiing (donkere dennen) kan een sinistere aanblik bieden of geboden hebben. Het toponiem Zwarte bergen komt vaker voor bij rotsgebergten (Black Mountains) met een donker gesteente. De Blauwe bergen duiden vaak heilige of nevelige condities aan, maar eerder in andere klimaatcondities dan bij ons (De Blue Mountains in New South Wales in Australië ontleen hun naam aan de heiligheid door de dampen van de vluchtige etherische oliën van de eucalyptuswouden; op Jamaica heten de hoogste bergen Blue Mountains vanwege de 'eeuwige mist').

Natuurlijk zijn er veel Nederlandse zandkoppen en duinen genoemd naar de dichtstbijzijnde plaats (of de ligging ten opzichte van een dorp) of een ander zichtbaar fenomeen. Op de Veluwe liggen de Wiesselse bergen en de Gortelse berg. In Drenthe vinden we bij Norg de Molenduinen en de Oosterduinen, bij het dorp Langelo de Langeloërdunnen en bij de Zwartendijksterschans bij Een, op de grens van Friesland en Drenthe, de Schansduinen. De Zuursche Duinen zijn nu een recreatiegebied bij het dorp Steenbergen. Zuursche Duinen is een verbastering van Zuiderduinen. Overigens ontleent Steenbergen hier zijn naam aan het nabijgelegen hunebed! In de landgoederengordel bij Eelde-Paterswolde ligt het 'Huis de Duinen' met daarnaast het Heuveltjesbos, zoals het wandelbos door de lokale bevolking wordt genoemd.

Wat nu leuk wandelen is, was in 1811 een ramp. Toen klaagde de Commissie van Landbouw dat: "de zanden in Drenthe alomme zoo gedugt zijn toegenomen, dat daardoor duizenden morgen heideveld aan den schapenteelt en boschteelt zijn

onttrokken". In feite waren zandverstuivingen een gevolg van burgerlijke ongehoorzaamheid, vanwege rooibouw op heide en bossen en het niet nakomen van onderhoudsverplichtingen.

Op een vraag over namen van zandkoppen en duinen in Drenthe kwamen twee boswachters met dezelfde naam op de proppen: Haantjebak in de Haantjeduinen bij Emmen. Eerder noemde een collega van hen in het nationaal park Dwingelderveld het Haantje als toponiem voor een karakteristiek hoog duin, waarop een forse boom stond. Die boom diende als baken in de onafzienbare zandwoestenij met ook nog eens verraderlijke vennen in de laagten. Hij stond specifiek als 'boom' op de stafkaart van 1900 (vèr voor de grote bebossingen van de stuifzanden plaatsvonden). De dode boom is voor kenners van het gebied wel terug te vinden in de huidige boswachterij. Hij doet er lang over om te verteren. Bij navraag bleken er toch verschillen van mening te bestaan of de boomkruin zèlf nu de vorm van een haan of hanenkop had, of het hoge duin. De veldnaam is kennelijk al aan het verdwijnen uit het collectieve lokale geheugen. Wat resteert is de dikke stip met de aanduiding 'boom' op de oude topografische kaart van ruim een eeuw geleden. Ook de toponiemen Poort 1 en Poort 2 van twee nabijgelegen vennen geven aan dat er door het voorheen bar ontoegankelijke gebied niet veel doorgangen waren.

Een aardige naam is de Pisberg, die op de kaart staat in de huidige boswachterij Sleenerzand, op het v.m. Mandeveld. De naam komt reeds voor op de stafkaart van 1899/1900. Je mag aannemen dat hier een klein watertje ontspringt, gezien het feit dat zuidelijk van de Pisberg op de Franse kaarten 1851-1855 al een brug in de weg van Zweeloo naar Noord-Sleen getekend staat. De Pisberg leverde kennelijk water aan een zijstroompje van het zuidwaarts stromende Drostendiep. Toponiemen die duiden op het sijpelen of stromen van een weinig water, komen vaker voor.

De veldnaam Gelpenberg levert een mooi verhaal op. Op de oude Hottinger-kaart van 1773-1794 staat forse zandbulten op het heideveld ingetekend ten westen van de Molenes tussen Meppen en Aalden. De naam wordt aangegeven als Geldberg. Op de Franse kaarten van 1851-1855 duikt de berg weer op, maar dan als Geletberg. Dit is mogelijk te verklaren uit de moeilijkheden die de Franse ingenieur-cartografen hadden met het gesproken lokale dialect voor veld- en plaatsnamen. Mooier wordt het als we de stafkaart van 1899-1900 bekijken. Dan blijkt de Goldberg ineens verdwenen en komt de naam de Gelpenberg voor, onder welke naam het huidige golfterrein op die hoogte ook bekend staat. De sage hieraan verbonden is, dat op deze hoogte vee afgezonderd gestald werd ten tijde van een veepest. Door het lawaai en gekerm, oftewel het 'gegelp' van de beesten, kreeg deze berg zijn huidige naam. Inderdaad heeft Drenthe uitbraken van de veepest gekend in 1711, 1713, gedurende 1745-1748 en nog een 3de epidemie in 1769. De naam Gelpenberg had dus –wat dat betreft- best eerder op de kaart kunnen verschijnen. Als het verhaal tenminste enige grond van waarheid bevat...

Rivierduinen

In Noord-Nederland komen ook rivierduinen voor. Vanaf de rondvaartboot op de Vecht is het aardkundige fenomeen goed waar te nemen. Meer verstopt en uit vroegere tijden zijn de rivierduinen bij de Reest, waartoe de hoogte de Wildenberg behoort (met gelijknamige voormalige boerderij), de Beerzer Bulten bij Beerze aan de Vecht en wellicht ook de Kymmelsberg bij Schipborg pal aan de Drentsche Aa (eventueel opgeworpen via secundaire zandverstuivingen in latere tijden). De laatstgenoemde berg is geliefd als uitkijkpunt, voor zowel voor schilders als dagjesmensen. De Kymmelsberg was in de 16de eeuw al een baken langs de route Coevorden-Groningen. De naam kàn afkomstig zijn van een bestuurdersgeslacht dat in 17de eeuw naar Drenthe kwam en waarvan één tak introuwde bij de familie Linthorst Homan, die ook bezittingen in het Drentse Aa-gebied had. Dit is echter een niet onderbouwde gissing. Navraag bij de huidige grondeigenaar Staatsbosbeheer leverde geen nadere gegevens op. Bij Smilde ligt overigens een veenkanaal, de Kymmelswijk. Deze is wel genoemd naar de Kymmelsfamilie.

Woestijnvorming en verdwenen duinen.

Zandverstuivingen, waarbij grote hoeveelheden zand verplaatst werden, vormden in de 19^e en begin 20ste eeuw een grote bedreiging in hogergelegen delen van het land. Bouwland en nederzettingen liepen het risico van overstuiving, verbindingswegen raakten onbegaanbaar door forse zandduinen en in Drenthe liep het Oranjekanaal zelfs gevaar om dicht te stuiven vanuit het Sleenerzand. Dit duurde tot men in de eerste helft van de 20ste eeuw met grootschalige bosaanplant en ontginningen de plaag kon beteugelen. De veldnaam Sahara voor een zandverstuiving bij Ommen geeft een goede indruk van het aardkundig verschijnsel.

We zijn goed geïnformeerd hoe de strijd tegen de stuifzanden werd gevoerd, met name in Drenthe waar Harm Tiesing veel over dit thema schreef. Grote duinen kregen een eigen naam, die echter –op een uitzondering na– ook verdween zodra het duin ophield te bestaan. Dat kon gebeuren doordat in het kader van maatregelen tegen het stuivend zand de topografische gesteldheid veranderde. Door aanplanten of het verdwijnen van bosgordels of door het aanleggen van windkeringen veranderde ook het lokale windpatroon. Zo verdween rond 1870 het 10–12 meter hoge duin de Ruige Man, doordat het bos de Voorste Dennen werd opgeruimd. De Ruige Man kreeg geen zandaanwas meer. De heuvel verstoof en liet een dikke laag van het wortelnet van duinhelm achter. Het toponiem verdween met het duin.

Ook de Alinghoekberg, een stuifduin bij de gelijknamige buurt is verdwenen. En daarmee ook 'het prachtige panorama over den verren omtrek'. De Alinghoek op het Drouwenerzand bestaat nog. De hoge berg hier is verdwenen, met medeneming van het toponiem.

De Kwartjesberg, ook liggend op 'het geducht natuurverschijnsel Drouwenerzand', leverde als hoog stuifduin zoveel gevaar op, dat in 1898 krachtige maatregelen genomen werden. Een bebossingplan en de aanleg van windkeringen hielp. De Kwartjesberg werd getemd door bosaanleg. Het toponiem bestaat ook nog. Over de herkomst van deze naam bestaan enkele hypothesen. Zo had de Oranjabond van Orde (een in 1893 opgerichte ontginningsmaatschappij op ideële basis) in 1903 een lap heide en zand van ruim 300 ha van het Drouwenerzand verworven voor ontginning en bebossing. Het werk werd voornamelijk door de Heidemij uitgevoerd, waarbij de Kwartguldenvereniging het nodige geld hielp inzamelen. Daaraan ontleent de Kwartjesberg z'n naam, volgens de stichting Het Drentse Landschap. Thans is de Kwartjesberg een groepsaccommodatie in het bos op het oorspronkelijke duin van die naam. In het midden van de vorige eeuw was het een geliefde bestemming voor schoolreisjes en om 'op kamp te gaan'. Bij bepaalde scholen brachten de kinderen daarvoor geregeld een kwartje mee, om zo sparerwijs de kosten te dekken. Velen menen dat de naam afkomstig is van de berg kwartjes die dat opleverde.

In 1909 publiceerde H. Tiesing een gedicht over deze berg. Het verhaal is dan, dat een aantal 'Hollandse' dames en heren het fameuze grote zandduin wilden bezoeken, waartoe ze een schaapherder de weg vroegen. Deze bracht hen ter plaatse, waar het gezelschap zich uitstekend vermaakte in het duinzand. Men rollebolde de berg af en had veel plezier. Het werd de schaapherder op een gegeven moment te gek en hij nam afscheid. Een dame vroeg hem even te wachten, want hij kreeg nog een kwartje fooi voor het de weg wijzen. Iemand anders vond één kwartje niet genoeg, want het gezelschap telde zeven personen. Dus werd de fooi zeven kwartjes. Bij het weggaan vroeg men de herder hoe het hoge duin eigenlijk heette. De schaapherder wist van geen naam, maar redde zich er als volgt uit:

"Dizze baarg, meneer heet.... ik bin het glad weer vergeten, mar wie zult hum van stonden aan Kwartjesberg heeten".

Het is maar welke naam je er aan geeft... Dat geldt ook voor de bijnamen Heilig Bergje of Galgenberg voor een natuurlijke stuifheuvel in het Noordlaarderbos. Ze slaan (n)ergens op. Er zijn echter geen aanwijzingen gevonden die beide namen kunnen onderbouwen. Tot slot even terug naar het begin, in België. Bij Poederlee en Lille ligt de Tuttelberch, vanouds ook bekend als Galgenberg. Deze heuvel diende ook als grensmarkering, net als sommige galgenbergen-grafheuvels in Drenthe. In de zomer van 2005 heeft een delegatie van de Tuttel-familie uit Almelo de Tuttelberch beklommen. Het toponiem Tuttelberch was ten gemeentehuize en bij de lokale VVV minder goed bekend dan de veldnaam Galgenberg. Maar dat gedeelte van de berg is dan ook een soort villawijk geworden.

Jan Tuttel, 8 maart 2006

Met dank aan:

Annelies Tuttel-van den Berg, Jan van Ginkel, Ida Sniijders, Pauline Arends, Evert Thomas, Jan Mensink, Klaas Brinkman, Harry Offringa, Wijnand van der Sande, Albert Henckel, Nic. Paepe, Jori Wolf, Jan Grotenhuis.